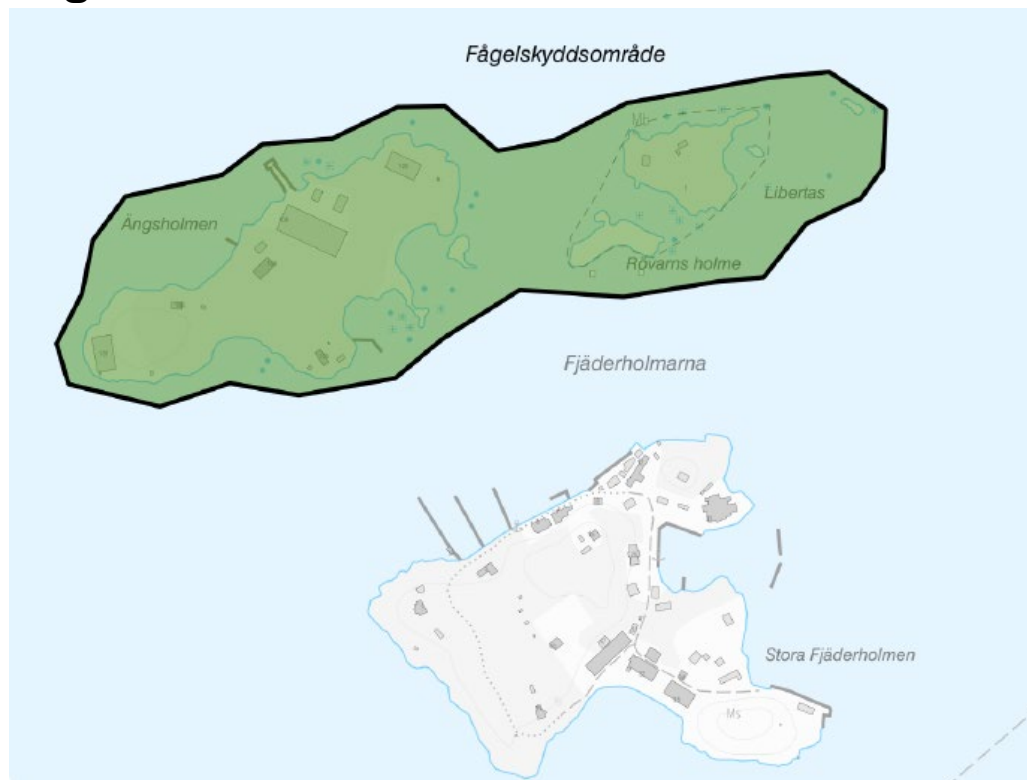

Ängsholmen och Libertas

Bakgrund

Ängsholmen och Libertas ingår i ögruppen Fjäderholmarna vilka omnämns redan 1381. Med sitt centrala läge i inseglingen till Stockholm har de spelat stor roll i Stockholms sjöfartsliv. Av de fyra holmar som ingår i Fjäderholmarna bör Stora Fjäderholmen ha varit bebodd längst. Den gröna Ängsholmen användes länge främst till fiske och som fodertäkt. Libertas som även kallats Gröne Jägarn (antagligen efter ett förlist skepp) är en liten holme. Rövärns holme, som är ännu mindre, är en sentida skapelse som bildats ca 1900. Den uppstod genom att sten från bygget av bland annat Saltsjöbanan dumpades där. "Rövarn" som gav namn åt platsen, Emil Forsberg, var bosatt där från ca 1900 fram till 1938.

År 1849 övertogs ägandet av holmarna av Stockholms stad som sedan började använda Ängsholmen som deponi för stadens latrintömning. På 1860-talet fanns på Ängsholmen en stuga bebodd av latrinkarlar.

Bryggan vid det f.d. Karantänssjukhuset.

Latrinhanteringen pågick från 1849 fram till 1880-talets slut och upphörde till sist på grund av alla klagomål över stanken som låg tung över holmar och farled. Fjäderholmarna var länge förknippade med latrinhanteringen.

Som en följd av 1800-talets många smittsamma dödliga epidemier anlades karantänsstationer i anslutning till stora hamnar längs de viktiga farlederna. 1892 invigdes Fjäderholmsstationen som överförts från Hästholmen och placerats på Ängsholmen. Den var tänkt att i första hand fungera som desinfektionsanstalt. Karantänssjukhuset var en liten anläggning omfattande en sjukhuslänga, ett logement och ett bostadshus för personalen, allt inramat av en trädgård. Man hade bara en fast anställd person, en vaktman. Läkare och sjuksköterskor stationerades där vid behov. 1894 togs fyra smittdrabbade fartyg emot och behandlades men så många fler blev det inte. Verksamheten upphörde slutgiltigt 1919 i samband med att Försvarsmakten tagit över holmarna.

Till vänster: Det f.d. Karantänsjukhuset från 1890-talet är en välbevarad bebyggelse av mycket stort kulturhistoriskt värde. Till höger: Ängsholmens olika delar hålls samman av gångstigar som i holmens inre inramas av en frodig skärgårdspräglad lövgrönska, även med inslag av ädellövträd.

På Libertas uppfördes ett kruthus under 1800-talets senare del. Stora Fjäderholmens varv överflyttades till Libertas 1926. 1931 blev Libertas fyrplats för en AGA-fyr. Libertas brygga var byggd på 1880-talet av virke från den flottbro som åren 1803-1884 överfördes från Fjäderholmarna till Muskö.

En helt ny epok för Fjäderholmarna, inte minst för Ängsholmen, inleddes 1918 när försvaret tog över holmarna. Försvarsindustrins inriktning på Ängsholmen kom att helt inriktas på hantering av minor. Utbyggnaden fortsatte även efter krigsslutet 1945 men blev jämfört med stora Fjäderholmen mycket mer begränsad. På Ängsholmen byggdes Stora Paravanen, Minskjulet och Dimsyreskjulet. En bana för avmagnetisering av fartyg mot magnetminor fanns mellan Ängsholmen och Mölna på Lidingö.

År 1893 blev västra delen av Ängsholmen upplag för lysolja. Senare övertogs den verksamheten av Svenska Petroleum AB Standard och Oljeskjulet uppfördes (senare rivet). Här byggdes även ett stort kolförråd som troligen även använts som oljeupplag.

Ängsholmen drabbades, till skillnad från Stora Fjäderholmen, inte av rivningar och bränder av den äldre bebyggelsen under de militära åren. På Ängsholmen finns i dag kvar både äldre bostadshus och krigstidsbebyggelse. På Ängsholmen inrättades Fjäderholmsvarvet 1996 i Stora Paravanen. I övrigt är Ängsholmen fortfarande en sommarö.

Beskrivning av området

Fjäderholmarna ligger ute i Lilla Värtan där fjärden möter Halvkakssundet. Ögruppen omfattar tre större holmar - Stora Fjäderholmen, Libertas och Ängsholmen - och en

mindre, Rövarns holme. Sistnämnda holme är sentida och tillkommen genom dumpning av sten och rasmassor.

Fjäderholmarnas centrala läge vid Stockholms inlopp, där århundraden av sjöfart satt stark prägel, medför att den maritima kulturmiljön också kännetecknas av flera vrak- och förlisningsplatser. Några registrerade men ej undersökta fartygs-/båtlämningar finns kring Ängsholmen och Libertas samt två vid Rövarns holme (Raä Lidingö 70, 71, 84 och 91).

Ängsholmen (Lidingö 10:469) strax sydväst om Libertas och nordväst om Stora Fjäderholmen är en relativt grön och lummig ö, småkuperad med små bergknallar och klippskrevor med berg i dagen. Längre bestod holmen av två delar, Lillholmen och Storholmen, förr även kallade Irland och Skottland. Dessa har dock vuxit samman som en följd av landhöjning och uppgrundning. Gångstigar förenar öns olika delar, ofta inramade av en riklig skärgårdspräglad lövgrönska i form av uppvuxna träd och buskage. Sammanhängande stråk av kala klippor och hållmarker förekommer främst längs vattnet på den kuperade västra delen av holmen.

Holmens bryggor finns dels vid det före detta karantänssjukhuset i norr, dels vid Stora Paravanen som ligger strax intill. En större brygga för transport och inlastning fanns även vid Kolladan i väster, numera nedfallen.

Ängsholmen från vattnet med stora Paravanen i förgrunden.

Beskrivning av bebyggelsen

De äldre faluröda små bebyggelsemiljöerna är välbevarade, särskilt kring det före detta karantänssjukhuset i norr och kring det karaktärsfulla lilla bostadshuset i söder. Murad sockel, faluröda paneler, främst locklistpanel (pärlspånt i något fall), ofta ursprungliga vita fönster och sadeltak med ståndfalsad slät plåt kännetecknar husen.

Det faluröda lilla bostadshuset nära stranden i söder bör vara öns äldsta befintliga byggnad, troligen från 1800-talets senare del. Byggnaden har en mycket välbevarad exteriör och det gäller även den faluröda lilla flygel som lär ha inrymt bryggstuga. En liten trädgård inramar husen bland bergsskrevorna.

Bostadshuset nära stranden i söder bör vara öns äldsta befintliga byggnad, troligen från 1800-talets senare del. Byggnaden har en mycket välbevarad exteriör.

Det faluröda större bostadshuset i norr motsvarar av allt att döma det karantänssjukhus som togs i bruk 1892. 1890-talsexteriören är mycket väl bibehållen, troligen endast renoverad något kring 1920 när byggnaden gjordes om till bostäder. En faluröd uthusbyggnad byggdes troligen också vid den tiden. De två bostads- och logementsbyggnader från 1890-talet, som hörde till sjukhuset, finns inte kvar. Sydost om husen finns enligt uppgift en begravningsplats för koleraoffer från ett smittat fartyg 1894. (Raä Lidingö 91).

Det faluröda stora bostadshuset i norr motsvarar av allt att döma det karantänssjukhus som togs i bruk 1892.

På den kuperade nordvästra delen av holmen ligger den faluröda Tillsynsmansbostaden troligen från tidigt 1900-tal. Huset har varit kontinuerligt bebott och har moderniserats något. En genuin skärgårdskaraktär i stort, dock har

även tillsynsmansbostaden, bostadshus och bod, en liten trädgård inramad av den klippiga terrängen.

De försvars- och industrihistoriska miljöerna är också av mycket stort intresse. Försvarsbebyggelsen från 1920–1940-talet är numera i mångt och mycket en integrerad del av kulturmiljön på holmen. De försvarsrelaterade byggnader som finns kvar ligger alla i nord/nordost och hör samman med andra världskrigets minhantering. Generellt präglas de av en funktionell och saklig industriarkitektur, starkt nyttoinriktad men med tydliga och karaktäristiska drag. Regelkonstruktioner med självbärande tak samt fasad- och takbeklädnad av omålad korrugerad plåt av lite kraftfullare äldre typ kännetecknar Stora Paravanan och Minskjulet på nordkusten strax öster om det före detta Karantänsjukhuset.

Ångsholmen. Minskjulet och Dimsyreskjulet hör samman med försvarsindustrins minhantering.

Den monumentala långa Stora Paravanan har en mycket karaktärsfull utformning med sitt utsvängda nedre väggparti, gavelfasadens stora portar och de långsmala ljusinsläppen längs takfoten. Spår leder mellan byggnaderna och från Stora Paravanan ut på den stora gjutna bryggan.

Stora Paravanskjulet från 1930-talet, som använts inom försvarets minhantering på ön, är genom sitt ursprung en kulturhistoriskt intressant industribyggnad.

Övriga försvarsbyggnader är två enkla träbyggnader med faluröd panel varav den ena är en lite större byggnad som står för sig själv i nordost. Varvsnäringen som på 1990-talet flyttade in i Stora Paravanen medför att byggnaderna används på ett sätt som knyter an till byggnadernas karaktär.

Särpräglad är den betydligt kargare och från land lite otillgängliga miljön kring den stora Kolladan i nordväst. Kolladan har en äldre karaktär och utformning jämfört med försvarets bebyggelse. Troligen härstammar den från oljeupplagets tid i början av 1900-talet men kan ha "återanvänts" som kollada av försvaret. Den röda tegelbyggnaden är helt orienterad mot vattnet och ligger tätt mot bergväggen. Från land når man den genom att gå över klipporna. Byggnaden på udden med spår till den nerrasade bryggan har stora kultur- och upplevelsevärden även om den är stadd i förfall. I närheten står en bod i betong.

Vy mot Ängsholmen från söder med kolladan längst ut på udden i väster och rakt fram det f.d. karantänssjukhuset från 1890-talet.

Libertas (Lidingö 10:580) är en betydligt mindre holme strax nordost om Ängsholmen. Den lite flacka skärgårdsholmen har en riklig grönska på den inre delen och stränderna är klippor och hällar. Bosättningen här har varit begränsad jämfört med de större holmarna. I dag finns endast en liten ruin av det kruthus som byggdes på holmen i slutet av 1800-talet. Några mindre skjul finns också. Stora Fjäderholmens varvsverksamhet överflyttades hit på 1920-talet och var verksamt en tid.

På den lilla ön uppfördes en av få bevarade gasdrivna fyrar i världen. Fyren, som kallas för Libertus innehåller en klippljusapparat som är en uppfinning för gasdrivna fyrar som gör att fyren kan blinka. Klippljusapparaten uppfanns av Gustaf Dalén (1869–1937). Fyren är skyddad som byggnadsminne.

Libertas fyr. AGA-fyren från 1931 är en av få återstående gasdrivna fyror i världen och är numera skyddad som byggnadsminne.

Sammanfattande värdering

Ängsholmen och Libertas utgör en särskilt värdefull kulturmiljö. Ängsholmen, i likhet med hela Fjäderholmarna, har en mycket stark historisk förankring i sjöfarten i Stockholm, genom det strategiska farledsläget i Stockholms inlopp. Ängsholmen och Libertas är som skärgårdsmiljö fortfarande mycket välbevarad och grundstrukturen är helt baserad på sjöfartsepoken och det centrala farledsläget.

Ur kulturmiljösynpunkt kännetecknas Ängsholmen i dag av några mycket tydliga bebyggelsehistoriska tidsskikt. Dels är det den äldre faluröda bebyggelsen från sent 1800-tal och 1900-talets början som ligger i holmens mitt. Här ingår även karantänssjukhusets byggnad från 1890-talet, vilket i hög grad återspeglar samhälls- och socialhistoriska aspekter på hur man nationellt försökte bromsa smittspridning av epidemiska sjukdomar. Dels är det försvarsepokens bebyggelse som främst finns i norr där varvet nu är inrymt. Den sedan länge övergivna verksamhet som funnits kring kol- och oljeförvaring på udden i väster är också en enhet för sig. Försvars- och industrihistoriska aspekter kommer här till uttryck i öns kulturmiljö. Libertas fyrplats med sin AGA-fyr och centrala plats i Fjäderholmarna har mycket stora kommunikations- och teknikhistoriska värden.

Kulturmiljön ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården – Stockholms farled och inlopp.

Sedan 1995 ingår Fjäderholmarna i Kungliga nationalstadsparken.

Libertas fyr skyddas sedan 1995 som byggnadsminne enligt kulturmiljölagen. Länsstyrelsen har upprättat skyddsföreskrifter och skyddszon för byggnadsminnet (inklusive utrustning).

Fornlämningar skyddas enligt Kulturmiljölagen. Information om fornlämningar kan hittas i Fornsök hos Riksantikvarieämbetet.

Karaktärsdrag

En kompletterande inventering av bebyggelsen skulle ge förbättrad kunskap om kulturmiljön i stort och ge ett fördjupat underlag för kulturhistorisk värdering och kulturmiljöns karaktärsdrag.

Ängsholmen:

- Grön och lummig skärgårdsö med klippskrevor och berg i dagen, oexploaterad karaktär, frånsett försvarets begränsade byggnader.
- Gångstigar förenar öns olika delar.
- Holmens två större bryggor, en vid karantänssjukhuset i norr, en vid Stora Paravanen.
- F.d. karantänssjukhuset och lada/uthus från 1890-talet med omgivande tomt.
- Begravningsplatsen för koleraoffer (Lidingö 91).
- Vrak- och förlisningsplatserna (Lidingö 70, 71, 84, 93).
- De välbevarade äldre faluröda små bebyggelsemiljöerna, tex: Lilla bostadshuset och bryggstugan med omgivande tomt samt tillsynsmansbostaden med uthus och omgivande byggnader.
- De försvars/industrihistoriska miljöerna med funktionell och saklig industriarkitektur.

Libertas:

- Liten flack nästan helt obebyggd holme med fyrplats från 1931.
- Spår av varvsverksamhet från 1920-talet som var verksamt en tid.
- Länsstyrelsen har upprättat skyddsföreskrifter och skyddszon för byggnadsminnet Libertas fyr (inklusive utrustning).

Råd och rekommendationer

Syftet med råd och rekommendationer är att de ska ge inspiration och vägledning kring hur fastighetsägare kan tänka kring förvaltningen av sin fastighet för att de värden som karaktäriserar området ska bevaras. De är också ett stöd vid handläggning av bygglovs- och planärenden för staden. De råd och rekommendationer som ges är inte juridiskt bindande.

Förutom vad som anges i Lidingös kulturmiljöprogram Del 1 gällande vård och underhåll av byggnader ges följande råd:

- Den äldre bebyggelsemiljön med Lilla bostadshuset och dess omgivande byggnader bör bevaras och underhållas med väl anpassade material och metoder.
- Bryggor och strandskoningar bör bevaras.
- AGA-fyren på Libertas bör bevaras och underhållas med väl anpassade material och metoder.